

Impressie van het Nationaal Congres over 'Vergeten Slachtoffers 1940-1945' in Nederlandse GGz en VGN, 10 juni 2016, De Basis, Doorn.

Dit congres was de eerste bijeenkomst in Nederland waar op nationaal niveau werd stilgestaan bij de effecten van de Duitse bezetting op de Nederlandse psychiatrie; om die reden werd het druk bezocht. De Kerngroep 'Vergeten Slachtoffers' van Altrecht en Reinaerde had zich gericht op de volgende doelgroepen: Raden van Bestuur van organisaties in de geestelijke gezondheidszorg en voor mensen met een beperking.; psychiaters en specialistische artsen voor mensen met een verstandelijke beperking; verpleegkundigen en SPH-ers; patiënten en nabestaanden; algemeen geïnteresseerden en functionarissen met invloed op het beleid. De zaal zat vol met mensen uit deze uiteenlopende groeperingen, waarvan velen 's ochtends al opgewonden binnenkwamen naar aanleiding van een artikel in De Volkskrant.

Dagvoorzitter Ad van Liempt wist de aandacht van alle aanwezigen goed vast te houden, door nu eens concentratie en stilte af te dwingen en dan weer vaart of humor in het programma te brengen.

Na enkele begeistereerde oproepen van Ella van Lingen (Raad van Bestuur Reinaerde) en Marcel Floor (ministerie VWS) om het onderzoek naar de Duitse bezetting en de Nederlandse geestelijke gezondheidszorg nu eens serieus aan te pakken, toonde prof. dr. Gerrit Hohendorf (Technische Universiteit München) enig begrip voor eventuele weerstand tegen dit thema in deze sector. Hij zette uiteen hoeveel moeite het de Werkgroep die de nationaalsocialistische "euthanasie" en gedwongen sterilisaties op psychiatrische patiënten en mensen met een beperking in Duitsland gekost heeft om het thema van de sterfte onder psychiatrische patiënten en mensen met een beperking in dit land op de kaart te krijgen. Dit in weerwil van de bekendheid onder Duitsers met het *Aktion T4* programma sedert augustus 1941 en de veel grotere aantallen slachtoffers. Prof. dr. Ismee Tames (NIOD/ Universiteit Utrecht/ Stichting 40-45) riep de sector op te onderkennen hoezeer een aantal reeds lopende onderzoeken van het NIOD aansluit bij kwesties die bij een onderzoek naar de psychiatrie ten tijde van de bezetting aan de orde zullen komen. Ze wees daarbij op diverse onderzoeken naar de mentaliteit van de gewone mensen tijdens de oorlogsperiode. Zij benadrukte dat de ideeën en verwachtingen van gewone uitvoerders ten aanzien van bijvoorbeeld de hiërarchische verhoudingen op hun werk, hun professionalisering en hun hang naar beroepseer, ook hun houding ten opzichte van de patiënten bepaald zullen hebben. Daarnaast benadrukte zij dat zij door contacten met Vijselaar doordrongen is geraakt van het besef dat in deze tijd alleen de zwaarste gevallen in een inrichting verbleven; men kwam er als patiënt wanneer het eigen netwerk de zorg niet meer aankon. Wat kan de positie van die uiterst zwakke mensen geweest zijn, waar uit ander onderzoek bekend is dat juist mensen zonder netwerk het zo slecht kregen in de Hongerwinter? Werden zij ooit als getuige gehoord? Werden zij serieus genomen? Was er indertijd sprake van een 'failure of management'? Zij hoopt dat de sector aan de slag gaat met deze vragen en zegde toe dat – mocht de sector het geld voor een groot programma weten te bemachtigen - het NIOD dan niet achter zal blijven. Zij liet zich echter niet uitdagen tot het noemen van een concreet bedrag.

Cecile aan de Stegge presenteerde daarna de belangrijkste cijfers over de sterfte in de Willem Arntsz Hoeve tijdens 1940-1945 en motiveerde waarom zij het als psychiatrisch verpleegkundige zo belangrijk vindt dat de sectoren op korte termijn, mede met het oog op toekomstige conflicten, gaan werken aan de totstandkoming van een gedegen nationaal overzicht. Aansluitend leidde Rense Schuurmans de documentaire in die hij met Erfgoed Lentis maakte over de Helletocht die ruim 550 psychiatrische patiënten van het gesticht Dennenoord te Zuid-Laren in maart 1945 moesten afleggen naar Franeker; verzwakt door de Hongerwinter bezweken 56 mensen. Deze documentaire maakte veel indruk.

Het Middagprogramma bevatte twee paneldiscussies over verricht onderzoek en recent geplaatste herdenkingsmonumenten op het terrein van ggz instellingen. Vooral door dit programmaonderdeel kreeg het publiek - met dank aan Corry van Straten (Parnassia, auteur van *Een wereld die er niet meer is* ...), Bert Euser (onafhankelijk onderzoeker naar Maasoord) en Johan Gortworst (*Zilver in bruikleen*), Rense Schuurmans (Erfgoed Lentis), Cor Arends (GGz Centraal, locatie Zon & Schild) en Leonard van Wijk (GGNet, locatie Groot Graffel) - in korte tijd een redelijk overzicht van enerzijds de diepe ellende, maar anderzijds de diversiteit van de perikelen in de diverse psychiatrische inrichtingen in Nederland tijdens WO-II. Van Liempt – toch een ervaren auteur over de Tweede Wereldoorlog – leek gaandeweg steeds sterker onder de indruk van de hoge aantallen anonieme doden die in dit uur voorbijkwamen. Hij adviseerde de sector om zich met haar 9.000 individuele slachtoffers te spiegelen aan het Digitaal Monument voor de Joodse Gemeenschap in Nederland.

Daarna zette Christel Tijen (hoofd educatie Nationaal Monument Kamp Westerbork) met ijzingwekkende precisie uiteen hoe de laatste twee dagen van patiënten en personeel in de joodse inrichting Het Apeldoornsche Bosch in januari 1943 moeten zijn verlopen. Kamp Westerbork heeft aan deze gruwelijke deportatie enkele jaren geleden diepgaand onderzoek en een mooie tentoonstelling gewijd en Tijen schonk de aanwezigen de brochure daarover. Aansluitend speelde Marianne Boer twee pianowerken van een van de grootste jonge pianotalenten uit de geschiedenis van Nederland, Mischa Hillesum (1920-1943) – tevens ooit patiënt in Het Apeldoornsche Bosch -, van wie tot voor kort niemand had geweten dat hij ook composities had nagelaten. Marianne Boer heeft deze bewerkt en uitgegeven en speelt ze met enige regelmaat.

Hierna spraken achtereenvolgens prof. dr. Joost Vijselaar (Universiteit Utrecht), dr. Hans Kröber (Inclusie.NU) en Gerdi Verbeet (voorzitter Nationaal Comité 4 en 5 mei). Vijselaar onderstreepte als hoogleraar in de geschiedenis van de psychiatrie het belang van het weliswaar summiere maar toch reeds verrichte wetenschappelijke onderzoek. Aansluitend gaf hij echter toe dat de omvang van de humanitaire tragedie in de psychiatrie in de oorlogsjaren aanleiding is om een stap verder te zetten en de werkelijke situatie van de 'kwetsbaarsten onder de kwetsbaren' in beeld te brengen op nationaal niveau. Het is voorheen teveel beschouwd als een onvermijdelijke en noodlottige uitkomst van de Hongerwinter die geen nadere studie behoefde. De gedachte dat e.e.a. nu eenmaal een noodlottige bijzaak was van de Hongerwinter is na vandaag voorgoed een gepasseerd station. Landelijk onderzoek moet verklaren waarom deze diepe ellende zich in de psychiatrie voordeed. Dit was destijds zorg die niet viel onder Volksgezondheid, maar onder de afdeling Armenzorg op Binnenlandse Zaken. De vraag is of de bezetter zeggenschap heeft gehad in het beleid van Binnenlandse Zaken op dit gebied? De vraag in hoeverre de nazi-ideologie en de NSB van invloed waren op de ontwikkelingen in de zorg is wezenlijk. Is er in Nederland sprake geweest van verlaging van rantsoenen onder het bestaansminimum? Had het eugenetische ideeëngoed invloed? Bestond

er actieve belangstelling voor de NSB onder psychiaters? Had de bezetter plannen om Aktion T4 ook in de bezette gebieden door te voeren? Daarnaast dient ook de positieve rol die psychiatrische instellingen ten tijde van de bezetting speelden nader belicht te worden. Welke hulp werd geboden aan joden? Welk verzet werd gepleegd en waar precies? Het is de hoogste tijd voor een integrale geschiedenis.

Hans Kröber sloot op Vijselaar aan met een lezing die nadruk legde op het tegengaan van marginalisering en het belang van inclusie en participatie; het onder ogen zien van de lessen van de geschiedenis voor het heden. Hij verbaasde zich openlijk over het feit dat professionals geen les krijgen over dit verleden, wat nog zo dichtbij is en zo verbonden is met institutionele zorgverlening.

Gerdi Verbeet benadrukte het belang dat 'wij' (de samenleving) ons eens afvragen waarom we nog zo bar weinig weten over wat psychiatrische patiënten en mensen met een verstandelijke beperking in Nederland tijdens de oorlog is overkomen. Hebben we daarover bewust een afweging gemaakt? Zijn er andere maatstaven voor deze mensen gehanteerd? Hoe inclusief is onze samenleving eigenlijk? Toen? En nu? Zij wil haar rol als voorzitter van het Nationaal Comité 4 en 5 mei aangrijpen om verder te komen met de inclusie, niet alleen door vanuit het Comité financieel bij te dragen aan het onderzoek en er PR voor te maken, maar ook door patiënten uit te nodigen bij herdenkingsbijeenkomsten. Ze bood spontaan aan om iemand met een verstandelijke beperking op 4 mei 2017 het gedicht te laten lezen op de Dam en kreeg daarvoor applaus uit de zaal. Er is nog een weg te gaan voordat het protocol veranderd kan worden, zei ze, maar het begin is er.

Tot slot vroeg Ad van Liempt aan Loes Bandsma (Landelijk Platform GGz), Paul van Rooij (GGz Nederland) en Frank Bluijminck (directeur VGN) wat er volgens hen nu als eerste moet gebeuren. De drie betoonden zich verbijsterd over alles wat zij gehoord en gezien hadden en bekenden dat zij nooit geweten hadden dat er zóveel ellende in de psychiatrie heeft geheerst in de inrichtingen tijdens de oorlog. Bandsma was het kortst: er moet meer onderzoek gedaan worden en een nationaal beeld tot stand komen. Paul van Rooij was langer van stof: 'Wat GGz Nederland ten eerste belangrijk vindt is dat we een transparante sector zijn, niet alleen voor wat betreft het heden maar ook voor het verleden, daar valt veel van te leren. Ten tweede is duidelijk hoe dichtbij dat verleden is. Daar vallen ook een aantal parallellen te trekken met wat er momenteel in de GGZ aan de hand is. Nog steeds ervaart negen van de tien mensen stigma. Voor 75% van hen is dat een reden om ergens mee te stoppen (werk, sport, sociale contacten) en nog steeds heeft slechts 16% van de mensen met een psychische beperking werk terwijl 80% van hen graag wil werken. En nog steeds is het inkomen van een patiënt 30% lager dan dat van de rest van Nederland. Patiënten balanceren op de grens van het bestaansinkomen. Psychiatrische patiënten staan zo snel aan de zijkant ten tijde van bezuinigingen, alleen daarom al is dit onderzoek van groot belang, ondanks dat het hier gaat om verhalen die we eigenlijk niet willen horen, omdat we liever mooie verhalen horen. Toch is het belangrijk om ook dit leed zichtbaar te maken en het te vertalen naar de huidige tijd. Daarom doen wij heel graag mee aan het mogelijk maken van meer onderzoek.' Ook Frank Bluijminck onderstreepte het belang van meer onderzoek: 'Ik doe heel graag mee. Omdat het belangrijk is dat zorgorganisaties zelf hun eigen geschiedenis in beeld brengen. Als je naar de toekomst wilt, moet je weten waar je vandaan komt. En als je dit naar de huidige tijd verplaatst, dan zijn er heftige oorlogen gaande, er zijn gigantische vluchtelingenstromen waarin zich ook psychiatrische patiënten bevinden. Zij zijn inderdaad de kwetsbaarsten onder de kwetsbaren. Een onderzoek kan ook lessen leren voor dit soort problemen.'

De drie belofden dat zij, zodra er een goed onderzoeksprogramma geformuleerd is, een zodanige vorm van fondsenwerving zullen opzetten dat dit onderzoek mogelijk wordt.

CadS, 24-6-2016